

Egy ÚR, aki kis híján ELVTÁRS lett

A múlt természetére jellemző, hogy időről időre, meglehetősen rendszertelenséggel, enged az utókor feltáró igyekezetének, ám néha olyan részleteket mutat meg magából, amelyek feleslegesen gyarapítják ismereteinket, sokszor viszont olyan mozzanatok tart homályban, amelyek iránt komoly érdeklődés mutatkozik. Szeszélyes, mint egy vénülő dáma, a reményt azonban meghagyja, hogy egyszer majd kiderül róla minden, ami a kései korok emberét foglalkoztatja.

Ebben a múltat fűrkésző folyamatban esetenként a kitartó, türelmes kutatói tevékenység hoz felszínre eredményeket, máskor a vakszerencse játszik az érdeklődő kezére, de előfordul, hogy a keresett információ karnyújtásnyira volt, s csak a mozdulat hiányzott kézbe vételéhez. Ez utóbbira példa Kálmán Kata fotográfusművész hosszú időn át lappangó naplója, amely a Palatinus Kiadó jóvoltából a közelmúltban feltámadt tetszhalott-létéből, s teljes terjedelmében nyilvánosságot kapott (*A Csibe-ügy*), jelentősen gyarapítva Móricz Zsigmonddal kapcsolatos ismereteinket, s tovább árnyalva az író Litkei Erzsébethez, közismertebben Csibéhez fűződő érzelmi viszonyának sokáig homályban tartott képét.

Akiket ez a téma foglalkoztat, egy másik napló itt közreadott részletei révén további ismeretekre tehetnek szert. Litkei Erzsébet fia, dr. Móricz Imre most látta elérkezettnek az időt, hogy a nyilvánosság elé bocsássa azt az édesanyja hagyatékában megőrzött, há-

rom füzetből álló naplót, amelyet Keresztes Károly András hagyott hátra, ezáltal alkalmat adva arra, hogy mostohaapja életének fontos szakaszaiba bepillantást nyerhessünk. (Dr. Móricz Imre több fórumon is nyilvánította, hogy őt „Bandi bácsi” fiaként szerette, és kötelezettségének tekintette, hogy az írófejedlem árváját elindítsa a Móricz szándéka szerinti úton.)

A név meglehetősen ismeretlen még a Móriczcal kapcsolatosan jól tájékozottak körében is, holott az 1911-ben született Keresztes Károly András több oknál fogva is érdemes lehet a figyelmünkre. Személyének magánemberi vonatkozásban az ad hangsúlyt, hogy 1944 márciusában, azaz másfél évvel Móricz halála után feleségül vette Litkei Erzsébetet, akiről ma már tudjuk, hogy jóval többet jelentett az író számára, mint amennyit Móricz Virág és Lili, az író lányai ebből megismerni engedtek. A proletársorból kiemelt Csibére a nevelt lány szerepét osztották ki, ennél többet nem engedtek tudni róla, holott valójában Móricz utolsó szerelme és az írónak élete utolsó négy-öt évében élettársa volt.

Ugyanakkor Keresztes Károly András közéleti szerepe sem elhanyagolható: bár posztumusz elismerésként, de (feleségével együtt) megkapta a Jad Vasem Intézet-től a Világ Igaza címet, amelyet – mint az köztudott – azoknak ítélnek oda, akik a második világháború idején zsidó származású személyek megmentésében vállaltak szerepet. A napló szerzője azonban ennél is többet tett: a nem számottevő, de mégiscsak létező balolda-

li ellenállási mozgalom néhány, később magas polcra jutó tagjának (például az 56-os forradalmat közvetlenül megelőző korszak miniszterelnökének, Hegedűs Andrásnak és Fehér Lajosnak, aki a Kádár-korszakban tizenkét éven keresztül látta el a minisztertanács elnökhelyettesének tisztét) nyújtott üldöztetésükben segítséget; a Klotild-palotában lévő lakása és a feleségével közösen működtetett Baross utcai könyvesboltjuk búvóhelyül szolgált politikai aktivistáknak és katonaszökevényeknek egyaránt. És akkor még nem szoltunk könyvkiadói tevékenységéről.

Mindazonáltal egy harmadik szempont is szóba jön: a naplóíró eszmei fejlődése – akár szellemtörténeti bizonyítékként felhasználhatóan – hasonló vonásokat mutat, mint jó néhány külföldi és hazai kortársáé, akik konszolidált polgári családból indulva, komoly vallásérkölcsei nevelésben részesülve később tudatosan jutottak el a szocialista/kommunista nézetekkel, filozófiával való azonosuláshoz, ám a gyakorlati tapasztalatok hatására ráébredtek, hogy ez az út eszmei zsákutcába vezet, terméketlen, s felismerték, hogy az erre hivatkozó társadalmi praxis embertelen cselekedetek sorozatában igyekszik igazolni önmagát. (Elég, ha George Orwell és Jorge Semprun, vagy Balázs Béla és Déry Tibor példájára hivatkozunk.)

Keresztes Károly András a *Kelet Népe* szerkesztőségében ismerte meg Litkei Erzsébetet, aki ott afféle mindeneként igyekezett képviselni Móricz érdekeit. Fiatal írók számosan megfordultak itt, Bartók János például (Bartók Béla unokaöccse), aki zenei szócikket írt a lapba, s nyilván ő mutatta be a lánynak a sógorát, azt a fiatalembert, aki később feleségül veszi Erzsikét, bár addig még jó néhány gránát és bomba robban Európa második világháborús hadszínterein.

Móricz Zsigmond és Keresztes Károly András kapcsolatáról mindössze annyit tudunk, hogy ebbe némi bizalmatlanság vegyült az író részéről. Erős fenntartással fogadta a fiatalok által 1940 elején elkészített szerződéstervezetet a *Kelet Népe* terjesztésével kapcsolatosan. Móricz hagyatékában fennmaradt Keresztesnek egy 1941. január 7-én írt levele, amelynek abból a mondatából, hogy „Természetesen m. t. Főszerkesztő Úr intencióinak megfelelően a Kelet Népe adminisztrációjába a jövőben csak mint alkalmi kiegészítő és jóbarát fogok beleszólni”, könnyen levonhatók következtetések kettejük viszonyára vonatkozóan.

Ahogy az a körülmények ismeretében várható volt (s ahogy azt Kálmán Kata, naplójában olvashatóan, meg is jövendölte az írónak), Móricz halála után a lányai azonnal kiebrudalták Erzsikét a leányfalusi házból, ám az örökölt vagyomból sem őt, sem az ugyancsak örökbe fogadott Imikét nem tudták kirekeszteni. Kettejük jogi érdekeit a bíróság előtt e hagyatéki ügyben nem Keresztes Károly András képviselte, ahogy azt *A Csibe-ügy* jegyzetírója állítja, ő ugyanis – bár

1941-ben jogi doktorátust szerzett – ügyvédi gyakorlatot sohasem folytatott (tisztviselő, egész pontosan titkárságvezető volt a Ganz Művek budai irodaközpontjában), hanem az édesapja, bár az erősen valószínű, hogy a periratok előkészítésében közreműködött.

Mint ahogy – bár naplójában erről nem esik szó – minden bizonnyal jogi tanácsokkal szolgált az örökség befektetésével kapcsolatban is, amelynek nyomán Litkei-Móricz Erzsébet (örökbefogadása és házasságkötése között ezen a néven szerepelt) megnyithatta 1943. május 26-án a Kálvin tér és a Baross utca sarkán a könyvesboltját. Az üzlet kilenc kirakata az utcafrontra nézett, belül pedig, a tér felőli sarkában négy-öt lépcső vezetett egy galériajellegű, kisebb helyiségbe, ahol később Keresztes Károly András egy kis nyomdagépet helyezett el, s ezen készítették azokat a hamis igazoló úrlapokat, amelyekkel a bujkálókat és menekülőket felszerelheték. (Köztük volt a politikus Vázsonyi Vilmos felesége, valamint Vezér Erzsébet irodalomtörténész és az ő édesanyja, ez utóbbi Keresztesné-Csibe édesanyjának dokumentumaival jutott ki a gettóból.) A nyomdagépet egyébként a Keresztesék alkalmazásában álló Kutrucz Katalin szerezte, és a Györfy-kollégisták csempészték fel a galéria biztonságába. Ezek a fiatalok a tulajdonos házaspár jóvoltából mozgalmi találkozóhelynek tekinthették a könyvesboltot. (Kutrucz Katalin mozgalmi múltjáról többet tudhatnánk, ha hozzáférhető lenne Ember Judit 1985-ben forgatott, „*Hagyd beszélni a Kutruczot!*” című dokumentumfilmje.)

Ez a galéria lett később a Móricz Zsigmond Könyvkiadó Vállalat szerkesztősége. Az ifjú férj házasságkötése után felszámolta OPUS nevű kiadóját, s az újat közösen hozták létre. Ebből a műhelyből került ki például Rideg Sándor *Indul a bakterházának* első kiadása (1943), Weöres Sándor *A teljesség felé* (1945) és *Elysium* (1946) című kötete.

Keresztes Károly naplójának első bejegyzése 1930. október 1-én íródott, és a történések, valamint a reflexiók rögzítése ezt követően szabálytalan időközönként, gyakran nagy kihagyásokkal folytatódik, de a szövegek megőrzik naplójellegüket, azaz eseményközelben születnek. Az évtized végéig szóló feljegyzések leginkább azért lehetnek fontosak a mai olvasó számára, mert bepillantást engednek abba az életformába és gondolkodásmódba, amely az úri középosztály fiataljait jellemezte ebben az időben.

Az 1936. okt. 19-iki bejegyzés fordulatot jelez Keresztes Károly András eszmei fejlődésében. „Belépett életembe egy gyarló, gyenge testben nagy lélek, egy nő, aki nem mint nő érdekel hanem mint ember: H. J. és Vele úgy hiszem egy igen nagy valami, úgy hívják Szocializmus!” – rögzíti naplójába, az utolsó szónak pedig nagy jelentőséget tulajdonít, s ezt úgy juttatja kifejezésre, hogy külön sorba, középre és az elő-

zőeknél jóval nagyobb betűkkel írja. Elköteleződésének folyamatát a továbbiakban olvasmányainak címjegyzéke (amely német és francia nyelvtudására is utal) is igazolja.

A feljegyzések az évtized végétől szünetelnek, majd 1947. június 29-ével kezdődően, visszaemlékező formában folytatódnak. A szerző az Új Szent János Kórházban fekszik vesegyulladásal, és a hosszú gyógyulást igénylő betegség időt ad számára, hogy számba vegye az elmúlt éveket. Emlékezésében sajnálatos módon kevés szó esik arról, hogyan találtak egymásra Litkei-Móricz Erzsébettel, s kapcsolatuk részleteibe is alig-alig avat be a szerző. (Ez azért szembetűnő, mert a korai szerelmeiről részletezőbben, néha az intimitás határait súrolóan beszélt.)

Annál többet szól viszont Budapest ostromának végkifejletéről, a harcok alakulásáról, a város pusztu-

lásáról, s a naplónak ez a része minden bizonnyal szolgált új elemeket a történészek számára is.

Keresztes Károly András 1945. február 15-én egy orosz járőr letartóztatja, s gyalogmenetben jut el a ceglédi hadifogoly-táborba, ahonnan két hónap múltán szabadul. (A családi legendárium szerint úgy esett a dolog, hogy Keresztes motoron, háta mögött sógórával igyekezett a munkahelyére, zsebében a Zamercev tábornoktól származó igazolással, hogy hadi szempontból fontos ipari üzemben dolgozik, de hiába mutatta a kiskatonának, kommunikációs nehézségek következtében igazolás széttépvé, motor elkobozva, a fiúk pedig bependerítve a sorba, majd séta Ceglédig.) A tábori viszonyok leírása a napló legfontosabb részeinek egyike, a korszakot tanulmányozók számára kínál fontos információkat.

A fogolytábori tapasztalatok egyelőre még nem rendítik meg hitében a fiatalembert. Ezt írja: „Nekem nincs mit félnem az igazoltatástól, baloldali kiállásomat és szocialista meggyőződésemet a debreceni kormány belügyminisztere [Erdei Ferencsel a *Kélet Népe* szerkesztőségében találkozhatott személyesen] és sokszáz szerepet játszó barátom és elvtársam igazolhatja.”

A harmadik füzet, amely az 1947. szeptember 20-iki feljegyzéssel kezdődik, immár újra naplójelleget ölt, s hallatlanul pontos kor- és kórképet fest az ismét kórházban fekvő szerző várakozásával ellentétes irányba forduló társadalmi gyakorlatról. Egy végletekig csalódott ember vallomása az október 7-én írt naplóbejegyzés, amelyben Keresztes Károly András a politikai kommunikáció leglényegesebb jellemzőjének a hazugságot nevezi, a szabadság érzetétől megfosztottnak tekinti magát és kortársait, az ellentmondások mögött pedig már ekkor felismeri és megnevezi a kor rákfenéjét, a személyi kultuszt.

Helyzetelemzése nem hagy kétséget afelől, hogy miként gondolkodott és cselekedett volna a Rákosi-korszak viszonyai között, ha elhatalmasodó betegsége, majd 1948-ban bekövetkezett halála megálljt nem parancsol számára. ■ ■ ■

■ **Hamar Péter** (Budapest, 1943): filmesztéta, irodalomtörténész. A *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* című kötete a Csibe-kapcsolatot, a *Ködösítés nélkül* az író és szülőföldje viszonyát mutatja be. Legutóbbi könyve: *Móricz Zsigmond művei a filmvásznon* (2012, Nyíregyháza, Modus Hodiernus 3.).